

Рецензія
професора, доктора педагогічних наук,
професора кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
ГАЛІВА МИКОЛИ ДМИТРОВИЧА
на дисертаційне дослідження
ПЕТРЕНКА РОМАНА ІВАНОВИЧА
«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ У
ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ
(ІІ ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)»,
представлене на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

1. Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок із відповідними планами галузей науки

Актуальність дослідження соціально-педагогічних умов розвитку освіти у пенітенціарних закладах України (ІІ половина ХХ – початок ХХІ ст.) зумовлена низкою взаємопов'язаних чинників: 1) недостатність історико-педагогічних досліджень зазначеної проблематики; 2) соціальна значущість вдосконалення соціально-педагогічних умов освіти засуджених і ув'язнених, які прямо пов'язані із результативністю ресоціалізації осіб, звільнених із пенітенціарних установ; 3) потреба простежити історико-культурний контекст доволі значних трансформацій сфери освіти в пенітенціарній системі України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.; 4) необхідність удосконалення сучасної практики освіти засуджених і ув'язнених на основі врахування вітчизняного історичного досвіду, виявлення і виправлення недоліків, запровадження ефективних форм і підходів до здобуття різнорівневої освіти особами, які перебувають у місцях позбавлення волі.

Дослідження Р.І. Петренка має як науково-теоретичне, так і практичне значення, адже його результати можуть бути використані для вдосконалення законодавчої бази, розробки освітніх програм, а також для підвищення ефективності роботи педагогічного персоналу в установах виконання покарань.

Тема дисертаційного дослідження входить до плану науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка як складова комплексної наукової проблеми «Українська освіта в контексті трансформаційних суспільних процесів» (номер державної реєстрації 0108U007644) та «Тенденції розвитку освіти в кризових умовах: історія, теорія і практика» (державний реєстраційний номер 0123U100619).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 16 від 19 листопада 2020 р.), узгоджено у Міжвідомчій раді з

координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології в Україні (протокол № 1 від 02.02.2021 р.), а також уточнено вченою радою університету (протокол № 3 від 09.03.2021 р.).

2. Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації

Ретельний та різнобічний аналіз наукової кваліфікаційної праці Р.І. Петренка уможливив виокремлення найбільш суттєвих наукових результатів, що мають теоретичне і прикладне значення для педагогічної науки і практики. Дисертантом розкрито ступінь дослідженості проблеми соціально-педагогічних умов освіти засуджених і ув'язнених у науковій та навчально-методичній літературі. Охарактеризовано теоретико-концептуальні засади освіти засуджених у пенітенціарній системі України, проаналізовано понятійно-категоріальний апарат дослідження. Виокремлено і охарактеризовано соціально-педагогічні умови організації загальноосвітнього навчання, професійно-технічної підготовки та вищої освіти засуджених і ув'язнених у пенітенціарних закладах України досліджуваного періоду. Запропоновано перспективні напрями вдосконалення соціально-педагогічних умов освіти засуджених і ув'язнених.

3. Нові факти, одержані здобувачем

У дисертаційній роботі Р.І. Петренка вперше визначено та охарактеризовано соціально-педагогічні умови організації загальноосвітнього навчання, професійно-технічної підготовки та вищої освіти засуджених і ув'язнених у пенітенціарних закладах України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Систематизовано та узагальнено змістові аспекти і педагогічний інструментарій отримання освіти засудженими упродовж досліджуваного періоду.

Уточнено зміст ключових понять дослідження: «освіта», «навчання», «освітній процес», «соціально-педагогічні умови», «пенітенціарна система», «пенітенціарна педагогіка».

Розроблено та запропоновано періодизацію історичного розвитку соціально-педагогічних умов освіти засуджених в пенітенціарній системі України впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст., в межах якої виокремлено два періоди, кожен з яких поділено на низку етапів. Перший (1954–1991) – період становлення загальної та професійної освіти засуджених у пенітенціарній системі Української РСР (починаючи від прийняття Положенням про виправно-трудові табори і колонії МВС СРСР від 10 липня 1954 р.), розбудови освітніх інституцій, змісту і форм освіти засуджених і ув'язнених, накопичення підстав для реформування, що проявилось в «Основних напрямках реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР» (постанова уряду УРСР від 11 липня 1991 р.). У першому періоді виділено два етапи: 1) 1954–1969 рр. – етап становлення і утвердження загальної середньої та професійної освіти у виправно-трудовах установах УРСР, розроблення і впровадження у життя основних нормативних документів щодо освіти засуджених, на яких згодом будувалася

уся радянська система їх «перевиховання»; 2) 1970–1990 рр. – етап пошуку шляхів поліпшення освіти засуджених, що позначився завершенням створення профтехучилищ та їхніх філій у всіх ВТУ і лікувально-трудових профілакторіях, широке використання бригадної та курсової форм навчання, однак відсутністю доступу засуджених до вищої освіти. Другий (1991–2024) – період трансформації чинної системи освіти засуджених і ув'язнених у пенітенціарній системі незалежної України, що позначився пошуком шляхів вдосконалення соціально-педагогічних умов здобуття освіти засудженими і ув'язненими. У цьому періоді виокремлено три етапи: 1) 1991–1996 рр. – етап тотального занепаду системи освіти засуджених і ув'язнених, що позначилося скороченням кількості шкіл і закриттям ПТУ при колоніях; 2) 1996–2004 рр. – етап поступового відродження загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених і ув'язнених, поява доступу поодиноким засуджених до вищої освіти; 3) 2004–2024 рр. – етап модернізації системи освіти засуджених, що позначився утворенням навчальних центрів з орієнтацією на потреби ринку праці, розширенням курсової освіти через залучення до співпраці громадських організацій, налагодженням механізму здобуття засудженими вищої освіти через складання ЗНО / НМТ і вступу на заочну форму навчання в ЗВО, поступове поліпшення можливостей УВП і СІЗО щодо забезпечення доступу засуджених і ув'язнених до дистанційного навчання.

Подальшого розвитку набули положення та висновки щодо актуальності реалізації права на освіту засудженими та ув'язненими у пенітенціарних закладах України.

Обґрунтовано перспективи вдосконалення соціально-педагогічних умов освіти засуджених та ув'язнених.

До наукового обігу введено маловідомі документальні джерела, що відображають процесуальні та фактологічні аспекти історичного розвитку соціально-педагогічних умов освіти засуджених і ув'язнених у пенітенціарній системі України.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Аналіз змісту дисертації та публікацій Р.І. Петренка дає підстави для висновку про наукову обґрунтованість й достовірність представлених автором результатів дослідження. Вивчення джерельної бази (268 найменувань), а також наукових здобутків і напрямів розвитку педагогічної науки уможливило виокремлення суперечностей між: а) досягненнями у розкритті та аналізі деяких напрямів розвитку української педагогіки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. і відсутністю значних напрацювань у річищі соціально-педагогічних умов освіти в пенітенціарній системі України; б) наявністю й доступністю широкої джерельної бази для дослідження соціально-педагогічних умов освіти засуджених і ув'язнених зазначеного періоду і рівнем її опрацьованості у науковій площині; в) наявністю новітньої методології досліджень соціально-педагогічних умов освіти у пенітенціарній системі України і прикладним рівнем її застосування на сучасному етапі

розвитку історико-педагогічної науки; г) між повсякчас декларованою необхідністю повернення до гуманістичних засад освіти і недостатньою увагою до наявного досвіду забезпечення освіти засуджених і ув'язнених у пенітенціарній системі України.

Представлений у вступі науковий апарат дослідження дав змогу увиразнити авторське бачення розв'язання аналізованої проблеми. Відзначимо й ретельно підібраний дисертантом методологічний інструментарій історико-педагогічного дослідження. Новизна і вірогідність загальних висновків дисертації забезпечені комплексним аналізом значної кількості джерел; використанням відповідних методологічних підходів до дослідження та комплексу взаємопов'язаних методів з метою розв'язання визначених завдань і досягнення мети дослідження.

Схвально оцінюємо здійснену молодим науковцем класифікацію джерел дослідження за проблемно-тематичними характеристиками: 1) юридичні документи різного рівня і правосильності (кодекси, закони України, положення МВС СРСР, МВС УРСР, постанови Верховної Ради України, розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Міністерства юстиції України, Міністерства освіти і науки України, концепції та стратегії розвитку / реформування тощо), які регулювали питання освіти засуджених і ув'язнених на різних історичних етапах функціонування пенітенціарної системи України; 2) статистичні матеріали та результати соціологічних досліджень (інформаційно-статистичні матеріали Державного департаменту України з питань виконання покарань, Державної кримінально-виконавчої служби України, Департаменту з питань виконання покарань Міністерства юстиції України, соціологічні дослідження Харківського інституту соціологічних досліджень); 3) звітна документація керівництва закладів освіти при УВП України (передусім звіти директора Полтавського навчального центру); 4) матеріали і публікації у засобах масової інформації (статті редакцій та журналістів провідних і регіональних медіа, передовсім соціальних онлайн-медіа, щодо реалізації права засуджених на освіту); 5) матеріали громадських організацій щодо створення умов для забезпечення освіти засуджених ув'язнених, представлені на офіційних вебсайтах.

В анотаціях належно відображено зміст дисертації та висвітлено її суттєві аспекти й основні положення. Позитивне враження справляє оформлення роботи, а також володіння сучасною науковою термінологією.

Достатньою видається апробація результатів дослідження, що підтверджується участю дисертанта у науково-практичних конференціях різного рівня.

5. Значення для науки і практики одержаних автором результатів. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації

Дисертаційна праця Р.І. Петренка має важливе значення для педагогічної науки та освітньої практики. Її результати впроваджено у діяльність Державної установи «Дрогобицька виправна колонія № 40» шляхом виступів на засіданнях відділу соціально-виховної та психологічної роботи з рекомендаціями щодо покращення форм і методів освіти

засуджених. Актуальність дослідження вбачаємо також у доцільності використання його результатів, наукових положень і висновків у процесі розробки навчально-методичних рекомендацій для майбутніх фахівців-пенітенціаріїв. Теоретичні положення дисертації, її фактичний матеріал і пропозиції вважаємо корисними для організації науково-дослідницьких пошуків з означеної проблематики. Результати дослідження, представлені у дисертації Р.І. Петренка, можна використати для вдосконалення законодавчої бази щодо організації освітнього процесу у пенітенціарних закладах України.

6. Оцінка змісту дисертації та її завершеність

У змісті дисертації відображено доволі повну реалізацію усіх поставлених дисертантом завдань. Структура дисертаційної роботи, що складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку джерел і літератури та додатків, характеризується логічною когерентністю й науково-сисловою обґрунтованістю. Власне це дало змогу дисертантові системно розгорнути репрезентацію соціально-педагогічних умов розвитку освіти у пенітенціарній системі України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

У першому розділі «Розвиток освіти у пенітенціарних закладах України (II половина ХХ – початок ХХІ ст.) як педагогічна проблема» охарактеризовано історіографію проблеми, розкрито її теоретичний та інформаційно-фактологічний потенціал.

Представлене у науковій літературі опрацювання проблематики освіти засуджених в пенітенціарній системі України Р.І. Петренко поділив на два періоди: Перший період – 50-ті рр. – початок 90-х рр. ХХ ст. – характеризувався появою перших наукових і публіцистичних праць щодо системи виправнотрудових та виховно-трудових таборів і колоній, правового забезпечення їхньої діяльності, регламентації прав і обов'язків засуджених і ув'язнених, зокрема й щодо освітніх питань. Дисертанта слушно зауважив, що у публікаціях радянського періоду освіта засуджених розглядалася як засіб виправлення та перевиховання, який покликаний не тільки надавати їм певні знання, а й активно впливати на формування світогляду, моральних якостей, позитивних мотивів соціально корисної діяльності, поваги до прав, законних інтересів, честі і гідності інших громадян соціалістичного суспільства. Водночас Р.І. Петренко відзначив певну динаміку педагогічних ідей у працях авторів зазначеного історіографічного періоду. Другий період – початок 90-х рр. ХХ ст. – перша чверть ХХІ ст. – відзначається зростанням суспільної, медійної та наукової уваги до проблем реформування пенітенціарної системи України, пошуку шляхів поліпшення матеріальних, медичних, соціально-психологічних, соціально-педагогічних умов утримання засуджених і ув'язнених, розширенням проблемнотематичних аспектів наукових пошуків у річизі реалізації прав засуджених на освіту (від правових до педагогічних, зокрема методичних), оприлюдненням численних звітів і пропозицій громадських організацій та державних інституцій щодо стану пенітенціарної системи України і освітньої складової у сфері соціальної роботи із засуджених і ув'язнених.

Важливо, що Р.І. Петренко розкрив визначення таких ключових понять, як «освіта», «навчання», «освіта засуджених осіб», «соціально-педагогічні умови», «пенітенціарна система» та «пенітенціарна педагогіка». Відтак запропонував власні визначення понять «освіта засуджених і ув'язнених осіб», «соціально-педагогічні умови освіти засуджених і ув'язнених». Відзначимо критичність дисертанта, вміння аналізувати й оцінювати смисл, зміст і доцільність використання термінів у наукових і соціально-історичних контекстах.

У другому розділі «Організаційні засади освіти засуджених у пенітенціарних закладах України (II половина XX – початок XXI ст.)» дисертант розкрив правові, управлінські, педагогічні основи організації загальноосвітнього навчання, професійно-технічної підготовки та вищої освіти засуджених і ув'язнених у пенітенціарних закладах України досліджуваного періоду. Р.І. Петренко на основі широкого кола джерел показав історичний розвиток системи освіти засуджених від середини XX ст. до наших днів, переконливо охарактеризував принципові трансформації у сфері освіти засуджених на початку XXI ст., відзначив роль міжнародного співтовариства та громадських організацій у справі поліпшення освітніх можливостей для засуджених і ув'язнених.

Безумовно, позитивним напрацюванням Р.І. Петренка є визначення перспективних завдань розвитку соціально-педагогічних умов здобуття освіти засудженими і ув'язненими, серед яких: 1) перебудова системи загальної середньої освіти засуджених у зв'язку з реформою «Нова українська школа»; 2) впровадження початкової загальновійськової підготовки до змісту освіти засуджених і ув'язнених в рамках здобуття ними загальної середньої і професійної (професійно-технічної) освіти; 3) модернізація змісту і напрямів професійної освіти в навчальних центрах та професійно-технічних училищах, які діють при УВП; 4) розвиток співпраці з громадськими організаціями, надавачами грантів, особливо тими, які опікуються курсовою формою освіти; 5) розвиток дистанційної форми навчання, а отже, оновлення і зростання матеріально-технічної бази освітніх осередків при УВП; 6) збереження і актуалізація гуманітарного компоненту змісту професійної освіти в умовах поширення курсових форм навчання; 7) розширення можливостей здобуття вищої освіти засудженими; 8) підготовка засуджених до продовження освіти після звільнення з УВП.

Наголосимо, що Р. Петренко має значний досвід роботи в пенітенціарній системі України, а відтак зсередини знає її проблеми, можливості поліпшення і вдосконалення. Саме тому його рекомендації як дослідника-практика є особливо цінними і вартими уваги не лише фахівців з пенітенціарної педагогіки, але й керівних органів у структурі Міністерства юстиції України.

Загальні висновки дисертації корелюють із задекларованою метою та завданнями роботи, й доволі повно узагальнюють результати дослідження. Вважаємо, що наукові положення і висновки дисертації мають необхідний рівень достовірності, що забезпечується об'ємним використанням

педагогічних, юридичних, соціологічних джерел, історіографічних напрацювань і новітніх методик історико-педагогічного дослідження.

8. Дискусійні положення, рекомендації та зауваження до змісту дисертації

Позитивно оцінюючи наукові здобутки дисертанта, вважаємо за потрібне висловити певні побажання та зауваження дискусійного характеру:

1. Попри задекларований предмет дослідження, дисертант не завжди виразно представляє зміни власне соціально-педагогічних умов розвитку освіти засуджених та ув'язнених у пенітенціарних закладах України другої половини ХХ – початку ХХІ століття, інколи помітно заглиблюючись у нормативно-правові засади функціонування освітньої сфери в пенітенціарній системі. Недостатньо уваги дослідник, на нашу думку, приділив освіті ув'язнених, які перебували у слідчих ізоляторах, зосереджуючись здебільшого на розвитку освіти засуджених в установах виконання покарань.

2. Дисертант подекуди виходить за хронологічні рамки дослідження, ведучи мову про 1930-ті і 1940-ві рр., або ж наводячи факти, які стосуються 2025 року.

3. Викликає сумнів доцільність наведення даних щодо діяльності виправно-трудової системи у РРФСР (с. 91, 98, 138). Звісно, автор робить це через брак джерельного матеріалу щодо виправно-трудових установ Української РСР, однак наведення конкретних фактів про освіту засуджених на Сахаліні, у Новгородській, Орловській областях чи інших регіонах Росії, на нашу думку, не сприяє повноцінному розкриттю проблематики й може лише слугувати ілюстративним матеріалом для окреслення загальних тенденцій розбудови освіти засуджених в Радянському Союзі.

4. Важливо, що дисертант використав звітну документацію деяких закладів освіти при установах виконання покарань, зокрема Полтавського навчального центру. На нашу думку, було б бажаним опрацювати звіти директорів інших навчальних центрів про освітню роботу, починаючи від 2004 р. Крім того, рекомендуємо автору опрацювати архівні справи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонд 2), відомчих архівів Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства юстиції України.

5. Дисертація потребує ретельного літературного редагування, оскільки містить деякі стилістичні та граматичні огріхи. Помітною є певна неувважність автора до назв підрозділів. Наприклад, у номінаціях параграфів другого розділу цілком логічно йдеться про різні рівні освіти засуджених і ув'язнених, а в назві власне другого розділу – лише про освіту засуджених. Крім того, попри наявність умовних скорочень, у тексті дисертації інколи подаються повні найменування установ (слідчих ізоляторів, професійно-технічних училищ, міністерств).

Однак висловлені зауваження в загальному контексті не знижують позитивної оцінки рецензованого дослідження. Воно виконане на належному науковому рівні, що є свідченням кваліфікаційної готовності Р.І. Петренка, його здатності до подальших наукових досліджень.

9. Повнота висвітлення результатів в опублікованих працях

Наукові результати та основні положення дисертації достатньо повно викладено у семи публікаціях, серед яких: 3 статті у виданнях, що належать до переліку наукових фахових видань України, 4 праці апробаційного характеру.

10. Висновок

Отже, аналізоване дисертаційне дослідження Р.І. Петренка на тему: «Соціально-педагогічні умови розвитку освіти у пенітенціарних закладах України (II половина XX – початок XXI ст.)» є самостійним, завершеним дослідженням, яке має наукову новизну, теоретичне і практичне значення для педагогічної науки і практики. Вважаємо, що дисертація заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор Роман Іванович Петренко заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта, педагогіка.

Рецензент:

професор, доктор педагогічних наук,
професор кафедри історії України
та правознавства Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Микола ГАЛІВ

